

Postižené dítě s lehkou mentální retardací jako oběť a pachatel šikany v prostředí běžné školy

Dr. Zenon Gajdzica

Klíčová slova: *dítě s lehkou mentální retardací, integrované (inkluzivní) vzdělávání, marginalizace, stigmatizace, šikanování.*

Úvod

Bez ohledu na probíhající společenské změny škola i nadále zůstává institucí, jež sehrává nesmírně důležitou roli při výchově mladé generace. Při uvažování o její funkci rovněž v kategorii prostoru lze říci, že je *místem* všestranného vývoje žáka. Vývoj se obvykle také pojí se získáváním zkušeností a kompetencí, jež ne vždy jsou společensky žádoucí. Škola tedy může plnit funkce nezamýšlené, které nebyly předpokladem žádného výchovného programu. Paradoxně svědčí tyto funkce o její „průměrné výchovné výkonnosti“ a přísluší jim označení ohrožení vývoje žáků.

Patogenní roli školy při vzniku poruch ve vývoji dítěte je nutno chápat trojím způsobem:

- jako prvotní příčinu vzniku poruch,
- jako místo, kde se projevují již existující poruchy,
- jako jeden z článků v procesu patologizace dítěte /A. Stankowski, N. Stankowska 2000/.

Nepochybně k nejobtížnějším patří situace, v nichž poruchy v chování žáka se vztahují k jeho *tíživé rodinné situaci* nebo *odchylkám ve vývoji*. V souvislosti s tím do skupiny dětí tzv. „vysokého rizika“ nutno zařadit žáky s lehkou mentální retardací, a to tím spíše, že mnoho z nich pochází z rodin s poměrně nízkým sociálním, kulturním a ekonomickým statutem /J. Głodkowska 1999; Cz. Kosakowski 2003/. Je proto přínosné pokusit se charakterizovat podmíněnosti situace dítěte s lehkou mentální retardací na půdě běžné školy v aspektu konfliktů dítěte s vrstevníky.

Situace žáka s lehkou mentální retardací v běžné škole

V současnosti lze vyzkoušet tendenci začleňovat stále větší počet postižených žáků do systému integrovaného vzdělávání, což se odrazilo v záměrech reformy inkluzivního vzdělávání; reformy zavedené v roce 1999. Přes četné bezesporné výhody vyplývající ze společného vzdělávání mentálně postižených žáků a jejich vrstevníků se zdravým vývojem je nutno si uvědomovat potenciální nebezpečí spojené s nepřipraveným začleňováním handicapovaných dětí do běžných škol. *Jedním z nejdůležitějších ohrožení je ignorování podstaty socializace postiženého dítěte ve skupině vrstevníků.*

Zdánlivě lze vyvodit závěr, že u průměrného žáka postiženého lehkou mentální retardací by měl proces integrace s vrstevníky ve třídě probíhat snadno. Skutečnost však se zdá být jiná. Vyplývá to z faktu, že mentální postižení lehkého stupně se neprojevuje tak výrazně jako ostatní poruchy. Obvykle se nepojí s tak zvanými vnějšími stigmaty, jež jsou viditelné u dětí s hlubší mentální retardací. Často je to důvodem chybného zařazování těchto dětí do skupiny žáků bez postižení, ale sociálně zanedbaných, líných, vzdorovitých, někdy také apatických a neochotných zapojovat se do činností pro žáky příslušných /srov. J. Wyczesany 2002/.

Osobností determinanty patologického chování dětí s lehkou mentální retardací

V souvislosti s názorem, že sociální nepřizpůsobení může být podmíněno osobnostními vlastnostmi, byla věnována pozornost mentálnímu postižení, které je také možno chápat jako jednu z podmínek mravního vykojení. V této otázce se objevily tři stanoviska:

- názor, jenž uznává sníženou inteligenci za nejdůležitější jednotlivý faktor kriminality a osoby s mentálním postižením za zvláště disponované k vykojení a střetu se zákonem,
- stanovisko považující oligofrenii za jeden z mnoha faktorů sklonu ke kriminalitě,
- stanovisko vylučující možnost připisovat mentálnímu postižení kriminogenní roli nebo připouštějící pouze jeho určitý nepřímý význam /H. Borzyszkowska 1999/.

V současné době převládají názory, že podmiňování sociálního nepřizpůsobení oligofrenií je diskutabilní problém, což vede k opatrnosti při prisuzování osobám mentálně postiženým náklonnosti k mravnímu vykojení v odtržení od determinatů prostředí /H. Borzyszkowska 1999, F. Wojciechowski 2001/.

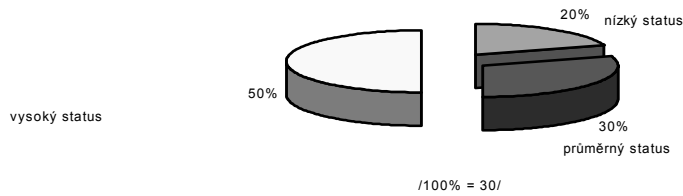
Nicméně je však možné u mentálně handicapovaných osob hovořit o jistých vlastnostech, které přispívají k výskytu patologického chování, mezi něž se často počítá: sugestivnost a snadné podléhání vlivům, nedostatečně rozvinuté procesy ovládnutí se, což často vede k pokusům realizovat přání ihned, snížený smysl pro odpovědnost, neadekvátní hodnocení vlastních možností a situací, snížený vliv intelektu na citovou sféru, neadekvátnost emocionálních reakcí na situační podněty, omezenou schopnost anticipace důsledků svého jednání, omezení v abstraktním myšlení, sníženou zvědavost a schopnost soustředit se, což často znemožňuje dosažení úspěchu (zvláště pak v situaci rivalizace), a také obtíže při pochopení pojmů dobra a zla /Z. Bartkowiec 1976, A. Giryński 1978/.

Vyjmenované vlastnosti jsou zcela určitě podstatným faktorem posilujícím riziko výskytu patologického chování u mentálně postižených osob. Nutno však pamatovat na to, že současné interpretace podmíněnosti deviantního chování poukazují, že jejich příčiny nutno hledat ve spojení faktorů biologických, pedagogických a faktorů prostředí. Tedy osoba mentálně postižená i přes své předpoklady může fungovat sociálně správně, teprve synergetické spojení s jinými determinanty podporujícími mravní vykojení ji přivádí na cestu sociálně nežádoucího chování. Jedním s důležitých korelátů podporujících výskyt patologického chování u dětí a mládeže je sociální status jednotlivce a popularita ve skupině /B. Urban 2000/.

Dítě s lehkou mentální retardací v roli oběti nebo pachatele násilí

Při uvažování o problému šikany postižených žáků jejich vrstevníky je vhodné využít poznatky obsažené ve zpracování z oblasti viktimologie. Její důležitá část se týká nejen samotné oběti, nýbrž také interakcí, do nichž vstupuje s pachateli násilí /B. Hołyst 1983/. Je to nesmírně důležité pro organizaci procesu socializace, výchovy a vzdělávání dítěte s intelektovým omezením v běžném školním prostředí. Při hledání osobnostních determinantů narušených interakcí lze poukázat např. na apatickou či těkavou povahu oběti, jež povzbuzuje k nevraživému chování vůči ní. Mnoho rovněž závisí na pocitech, které postižené dítě vzbuzuje u vrstevníků, a způsobu, jakým je vnímáno učitelem. Níže uvádím výsledky výzkumu – prováděného pomocí sociometrického testu – statusu soucitu s dítětem s lehkou mentální retardací navštěvujícím běžnou školu /graf 1/.

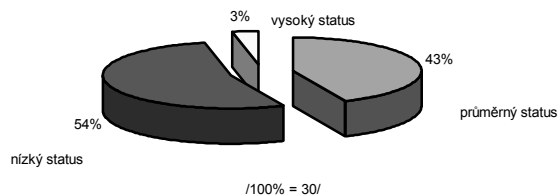
Graf 1. Status soucitu s dítětem s lehkou mentální retardací

Výsledky výzkumu jasně ukazují, že pro většinu mentálně postižených žáků je vlastní nadprůměrný status soucitu – nejčastěji vysoký. Podporuje to vnímání této skupiny žáků jako horší, což se pojí s jistého druhu nálepkováním sugerujícím potenciální pozici obětního beránka, a to povzbuzuje ostatní žáky k nevraživému chování, používání násilí, šikanování.

Jiným problémem je nevhodný přístup učitelů k této skupině dětí. Stává se to hlavně v situacích rivalizace, jež je neodlučným prvkem každého procesu vyučování. Takové chování podporuje marginalizaci, uniformizaci (tvrdohlavé formování postiženého dítěte podle vzoru a podoby dítěte se zdravým vývojem), stigmatizaci /Z. Gajdzica 2002/. Tehdy je žák zbaven možnosti účastnit se aktivně a na rovných právech kolektivních činností třídy, a to je zcela jistě jedním z determinantů snižujících úroveň jeho popularity. Výsledky výzkumu popularity žáka s lehkou mentální retardací v běžné třídě – provedeného rovněž pomocí sociometrického testu – uvádím v grafu 2. Tyto výsledky poukazují na nízký status u poloviny zkoumaných žáků. Lze tedy konstatovat, že alespoň každé druhé intelektově handicapované dítě je ze strany vrstevníků vystaveno větší než průměrná pravděpodobnosti pocitu, že je horší, tedy způsob, jakým je vnímáno, podporuje fakt, že nabývá vlastností potenciálního obětního beránka.

Graf 2. Status popularity dítěte s lehkou mentální retardací

Samozřejmě existuje druhá skupina, která bude bojovat za svou pozici. Vyvozuje se z dětí, které se nechťejí vzdát všeobecnému mínění o jejich horších předpokladech být dobrým žákem a dobrým kamarádem. V důsledku toho se objevuje agresivní chování, jež se pojí s násilím a šikanováním ostatních. Lze se však domnívat, že je to v mnoha případech agresivita ve prospěch obhájení své pozice ve třídě – reakce na frustrující situaci. Zcela jistě se nejedná o jediný důvod nežádoucího sociálního chování, jež vykazuje zmiňovaná skupina žáků. Je nutno však na to pamatovat při uvažování o chování dítěte s lehkou mentální retardací v běžné škole stejně tak v situaci oběti jako pachatele násilí.

Závěr

V souladu s dříve zmiňovanou synergetickou koncepcí, jež vysvětluje deviantní chování v aspektu spojení faktorů osobnostních a prostředí, by se neměla přehnaně soustředit pozornost na osobnost mentálně postiženého dítěte a vysvětlovat tak výchovné problémy určitými vlastnostmi osobnosti spojenými s mentální, sociální a emocionální retardací a/nebo obtížnou situací v rodině. Je nutno, což je zvláště důležité z hlediska integrovaného

vzdělávání, dbát na správné postavení postiženého žáka ve třídě prostřednictvím vytvoření správných interakcí jak mezi žáky, tak v oblasti kontaktů učitel – handicapovaný žák. Zapojovat v rámci možností dítě se specifickými vzdělávacími potřebami do činnosti třídy, aktivizovat je přidělováním funkcí, ukazovat jeho silné stránky. Nevyřeší to zajisté u žáků s lehkou mentální retardací celkově problém, že jsou objektem násilí nebo jeho pachatelem, ale podpoří to jejich lepší socializaci, úplnější sociální integraci, a toto je potom krokem směrem k předcházení deviantnímu chování.

Bibliografie

- Bartkowicz Z.: *Przestępczość i wykolejenie upośledzonych umysłowo*. W: *Wybrane zagadnienia z psychologii i pedagogiki upośledzonych umysłowo*. Red. Z. Sękowska. Lublin 1976.
- Borzyszkowska H.: *Problem niedostosowania społecznego wśród dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim*. W: *Młodzież a współczesne dewiacje i patologie społeczne*. Red. S. Kawula, H. Machel. Toruń 1999.
- Gajdzica Z.: *Między szansą a zagrożeniem, czyli o sytuacji dziecka z lekkim upośledzeniem umysłowym w szkole ogólnodostępnej*. W: *Pedagogika zagrożeń, kryzysów i nadziei*. Red. T. Borowska. Kraków 2002.
- Giryński A.: *Obniżona sprawność umysłowa a niedostosowanie społeczne upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim*. „Szkola Specjalna” 1978, nr 3.
- Głodkowska J.: *Poznanie ucznia szkoły specjalnej*. Warszawa 1999.
- Hołyst B.: *Kryminologia*. Warszawa 1983.
- Kosakowski Cz.: *Węzłowe problemy pedagogiki specjalnej*. Toruń 2003.
- Stankowski A., Stankowska N.: *Szkola a zachowania dewiacyjne dzieci i młodzieży*. W: *Wybrane zjawiska powodujące zagrożenia społeczne*. Red. A. Nowak. Kraków 2000.
- Urban B.: *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*. Kraków 2000.
- Wojciechowski F.: *Nieprzystosowanie społeczne u młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie – na przykładzie placówek specjalnych*. W: *Dewiacje wśród młodzieży. Uwarunkowania i profilaktyka*. Red. B. Urban. Kraków 2001.
- Wyczęsany J.: *Pedagogika upośledzonych umysłowo*. Kraków 2002.

Preložila: Jolanta Najderová

Dr. Zenon Gajdzica

Slezská univerzita, pobočka v Cieszyně

Fakulta etnologie a věd o vzdělávání

anzenga@friko5.onet.pl